

SZABÓ CSABA

Néhány előzetes megjegyzés Hölderlin-versek fordításához*

(AVAGY PÁR SZÓ A NYERSMŰFORDÍTÁSRÓL)

*Denn unter dem Maaße
Des Rohen brauchet es auch
Damit das Reine sich kenne.
Hölderlin*

Ha a műfordítás – kétségkívül és kétségbeejtő módon – egyszerre lehetséges és lehetetlen, akkor minden fordítás egyszerre véghezvitt kísérlet és önnön kudarca; mégpedig úgy mindkettő egyszerre, hogy közben megpróbál nem tetszelegni sem esetleges bravúros megoldásaiban, sem kudarcaiban (mert a fordító óhatatlanul reflektál mindkettőre, ám e reflexiónak mégsem szabad megmutatkoznia, kiütköznie a fordításban; ahhoz, hogy ezt, amennyire lehet, elkerülhesse, mindig azonnal vissza kell adnia a kezdeményezést az eredeti műnek és a nyelvnek). Nem véghezviszi vagy „megoldja” a lehetetlent (vagyis nem tesz úgy, mintha az lehetséges volna, holott minden megoldásban megmarad lehetetlennek), nem kiforgatja a lehetségest, mintegy a tartalom visszaadásában és a fordítandótól idegen költői-retorikai eszközök alkalmazásában tobzódva (hiszen ezek paratlanul lehetségesek, és a fordítást sokkal inkább önmagára hajlítják vissza, semmint az idegen műre, mellyel dolgo van), hanem megmarad a közben, útközben.

Ahogy a fordítás (legalább) két nyelv között ingázik, egyúttal már mindig a nyersfordítás és a műfordítás között is. Ebben a „között”-ben mozogva nem műfordítás, ha műfordításon azt értjük, hogy átköltésként vagy mindennemű formai megoldásával az eredeti műhöz teljesen hasonló műként kíván megállni önállóan. Nem nyersfordítás, ha ezen azt értjük, hogy kizárólag jelentések visszaadásával foglalkozik, s mint ilyen pusztán nyersanyaga a műfordításnak, melyet előkészít. De elgondolható s mindig is létezett olyan nyers-, nyerses fordítás, amelyet nem az eleve meghaladó jellege tüntet ki, nem az, hogy pusztán a „tulajdonképeni” műfordítást szolgálja. Nevezzük ezt a „között”-ben megmaradó, ígéretnek megmaradó, de semmilyen formahű fordításban be nem teljesítendő fordítást *nyersműfordításnak*.

Ha a „nyers” azt jelenti: éretlen, akkor a nyersműfordítás úgy gondolandó el, mint amely a saját időbeliségén át – a műfordításnál hangsúlyosabban és ahhoz képest más módon – utal

* A fordításokat a Michael Knaupp szerkesztette Hölderlin-kiadás alapján készítettem: Friedrich Hölderlin: *Sämtliche Werke und Briefe*, München: Hanser 1992. – A jegyzetek e kiadás és javarészt Jochen Schmidt (Friedrich Hölderlin: *Sämtliche Werke und Briefe*, szerk. Jochen Schmidt, Frankfurt a. M.: Deutscher Klassiker 1992) kommentárjai alapján készültek. – A Bibliából vett idézetek a Szent István társulati Biblia és a Magyar Bibliatársulat új fordítású Bibliája nyomán.

az eredeti mű időbeliségére, állandó változására az időben: éréseire. Így legjobb esetben képes arra utalni, hogy a lefordítandó mű nem volt, hanem a jövőből közelít.

A nyersműfordítás szabatosan megformált szöveg, mely egyszerre törekszik egyfajta szó szerinti közelítésre és próbálja eltalálni az eredeti mű dikcióját, hangnemét, fraktúráját; mindezt tehát előnyben részesítve a formahűség követelményével szemben és főképp azzal szemben, hogy oda nem illő más eszközökkel helyettesítse azt, amit nem lehet az adott mű fordításában megoldani. A teljes formahűségre törekvő vagy formailag lekerekített műfordításhoz képest a nyersműfordítás tehát nem kevésbé megmunkált, hanem máshogy megmunkált. A helyett, hogy a nyersfordítást nyersanyagként tekintenénk, melyet a műfordítás feldolgoz és ledolgoz, eltüntet, inkább arról van szó, hogy a szöveg rétegzett nyelvi materialításában valami nyerszet hagyjunk megmutatkozni, ami egyszerre a materialitás megkerülhetetlen tiszta nehezkedése maga, és mutat túl ezen, ennek törésein át.

Törések, nyersesség: a kettő ugyanazt mondja. A „nyers” (*krurah, crudus, roh*) különböző etimológiái a sebesre, vérzőre utalnak, a kibukkanó életnedvre. A nyersben megcsillan valami, mint egy törött ág fehérlő rostja, nedve, mint a sebből kibuggyanó vér. E képiség persze magában foglalja a veszélyekre való utalást is, melyek a nyers megjelenésétől – tehát a fordítástól is – elválaszthatatlanok.

Ahány, annyiféle: ez ugyanúgy áll a nyersfordításra, mint a műfordításra. Egy szövegnek ahány nyersfordítása, annyiféle. Ahány szó szerinti fordítása, annyiféle. És ebben nincs semmi meglepő, sokkal inkább evidens ez. – Ahogy pl. már a legegyszerűbb mondattani vagy szórendi különbségből is döntően eltérő jelentések adódhatnak, úgy a nyersműfordítás sem tehet mást, mint hogy kirajzol egy ingatag konstellációt a két nyelv között többszörösen ingó rengetegben egy ponton megállva.

A műfordítás annak a tapasztalata, hogy a másik nyelvből, annak művéből sürgető felszólítás jön arra, hogy mondd ugyanazt pontosan máshogy, mégpedig a saját nyelveden belül pontosan máshogy: tehát nem egyszerűen a másik nyelvhez, az eredeti mű nyelvéhez képest máshogy, hanem ugyanakkor a saját nyelved elégtelenségének megtapasztalásához vezet el e felszólítás, mely minden ponton (bármely, a két nyelv között közvetítő mozdulat végrehajtását követően) továbbra is szól. Ez a felszólítás semelyik fordításban nem alszik ki, megmarad. Mondd ugyanazt pontosan máshogy: akár sikerül, akár nem; és hol sikerül, hol nem. Hol itt sikerül, hol ott. És sikerül, holott nem sikerül, és nem sikerül, holott sikerül. Rejtély, hogy miért szól, és marad kiolthatatlan ez a felszólítás.

Az újraköltés vagy átköltés csak az egyik útja-módja annak, ahogy ennek a megkerülhetetlen felszólításnak megpróbál megfelelni a fordítás. De vannak más módjai is: a szándéka szerint pusztán jelentéseket visszaadó, az eredetin terjedelmileg akár jóval túlnövő (elvileg vég nélkül burjánzó) nyersfordítás és a kongeniális újraköltés között számtalan változata lehetséges a fordításjátéknak.

Az itt következő néhány Hölderlin-fordítás mindegyike más-más pontján tartózkodik ennek a „között”-nek.

Talán elgondolható egyáltalán a fordítások végtelen sokasága úgy is, hogy mindegyik más helyen áll e „között” végtelen számú pontja közül; talán elgondolható a fordítás története úgy is, hogy ennek a „között”-nek a végtelen telítődése – és ez végtelen nemcsak azért, mert e

„között” végtelenül osztható, hanem szélső pontjai is végtelenül kitolhatók: mindig lehetséges még mélyebb rétegeket feltörő még telítettebb nyersfordítás, és ugyanúgy formailag még tökéletesebb vagy máshogy tökéletes műfordítás is.

Hölderlin (is) fordító (is) volt. Amikor a toronyban, évtizedekkel a kortársak (pl. Schiller, Schelling) által kinevetett vagy fölényesen lesajnált Szophoklész-fordításainak megjelenése után valaki ezekről kérdezte, válaszában a költő kísérletről beszélt („megpróbáltam lefordítani”), majd szitkozódva emlékezett meg a kiadójáról, bizonyára a számos nyomdahibára emlékezve, arra, hogy egy-egy betű vagy szó a nyomdai szedésben hogyan torzította el munkáját. De kortársai nem ezek miatt álltak értetlenül fordításával szemben, hanem azért, mert egyszerűen nem értették, mi történik; azt, hogy a fordítás itt történés, és olyan dimenzióban kísérel meg valamit, melyet nem sejtettek. S nem értették, hogy ez a történés mindenekelőtt nyelvi történés kell legyen, így Hölderlin Szophoklész-fordítása olyan német nyelvet tárt eléjük, melynek idegenségén megbotránkoztak – ezzel is tanúsítva akarva-akaratlanul a történés ténylegességét és igazát.

Mint ismeretes, a költő erőszakos klinikára-szállítása előtti utolsó munkái közt is voltak fordítások, mégpedig ismét meghökkentően innovatív kísérletek: a „Pindarosz-töredékek”, melyek a görög költő kilenc töredékének fordításából és szokatlan jellegű költői kommentárjaiból állnak össze (ld. Hölderlin e sorozatát Kocziszky Éva fordításában az általa írt és szerkesztett fontos összeállításban: *Kalligram* 2020/7–8.).

Azt is tudhatjuk látogatói feljegyzéseiből, hogy a költő élete második felében, a „toronyban” rendre idegen nyelveken is deklamált és beszélt látogatóihoz. Értelmezhető ez úgy is, hogy egy elvégezzetlenség tetsző fordítói munkára hívta és hívta fel őket. De nem jól értették, hogy nem értették őt.

Hölderlin – a fordítói kísérleteitől korántsem függetlenül – a kötött beszéd új módját vagy módjait gondolta el egyfelől – s elgondolását rögzítette is elméleti írásaiban: az egyes művek megalkotottságára nézve különösen a „hangnemek váltakozásáról” szóló koncepciója emelendő itt ki –, s másfelől új beszédmódokat meg is valósított költészetében. Bár, mint ismeretes, előbbi is és utóbbi is rendkívül sokféle és példátlan mennyiségű értelmezést hívott és hív elő, a kettő összefüggése – néhány, sok évtizeddel ezelőtti úttörő munka után – többé-kevésbé máig feltárandóként vár a Hölderlin-olvasókra, holott közülük aligha tagadná bárki is, hogy a költő elméleti, poetológiai vázlatai nagyon is szoros kapcsolatban állnak költészetével. Bár e kapcsolat nem ragadható meg egyszerűen úgy, hogy a versekre mint gyakorlati megvalósításra alkalmazzuk ama elméleti vázlatokat. Ám ezek ismerete nélkül is érzi az olvasó: rendkívüli tudatosság e versbeszéd alapja, melyről semmihez sem hasonlítható módon emelkedik el – a költő szavával – „az eleven egész”.

Hogy ezt érzékelhetővé, történhetővé tegye, ez a jelen fordításkísérletek törekvése.

Egy régebbi kulturális korszak lényegi követelményei közé tartozott, hogy a nagy klasszikusokat – és Hölderlin régóta és még mindig egyre inkább egyike az ilyen szerzőknek – minden nemzedéknek újra le kell fordítania. Ez a követelmény mindig is teljesíthetetlen volt, és ma már inkább feledésbe is merül. Mégsem némul el, és ahogy korábbi nemzedékek a maguk történeti feltételei közt, ha mindenkor töredékesen is, teljesítették feladatukat, úgy a maiak is megpróbálják még, másként töredékesen.

Hölderlin-kiadások és -fordítások születtek és születnek újra, bármily töredékesen is. Nem lehet nem hálásnak lenni a korábbi fordítások iránt. Nem lehet nem megpróbálni újakat. Az új fordítás akkor igazán új fordítás, ha nem annyira egyazon nyelvezeten belül maradva másként, hanem inkább más nyelven szól, és ez valójában szükségszerű is volna a nyelv történetisége okán. De történetisége abban is megnyilvánulhat, hogy korábbiakhoz képest más felfogásban készül, máshogy gondolkodik magáról a fordításról is. Erre is kísérletet tesz az itt következő néhány fordítás. Egyrészt azzal, hogy nyersfordítás és műfordítás között marad: sem egyik, sem másik. Másrészt azzal, hogy itt legalább néhány verset filológiai jegyzetek kísérik; ez persze nem újítás, de fordításhagyományunkban nem túl gyakran alkalmazott elem. De egyelőre itt sem fordítói kommentárról van szó, hanem a jegyzetek csak annak próbálnak – német kiadások kommentárjait felhasználva – szerény keretek közt megfelelni, hogy ezek a szövegek filológiai kommentárt igényelnek.

Hiszen, ha – mint Benjamin mondja – a fordítás önálló forma, és lényege és lehetősége szerint éppúgy a fordítás nyelvének, mint az eredeti mű életének története, akkor nem lehet egyszerűen az eredeti művet bevett normák szerint utánozó és önmagával megelégedő helyettesítés; és így mércéje nem elsősorban esztétikai jellegű, másfelől pedig megnyílik annak lehetősége, hogy a kommentárt e forma szükségszerű részének tekintsük.

Az itt következő néhány Hölderlin-szöveg *nem válogatás*, azaz nem képez olyan tömböt, melyet egy bizonyos szempont tartana össze. – Esetlegesen állnak itt egy sorba. Az összeállítás esetlegességen túl, szándék itt leginkább ez volt: minél kisebb területen minél többfélélt megmutatni a Hölderlin-korpuszból – és másrészt a fordítás lehetőségeiből, amennyiben a fent körülírt „között”-ben mozog.

Mindegyik itt olvasható szöveg olvasható önállóan, mindegyik fényt vethet mindegyikre – ahogyan ez az ilyen életművek esetében mindig fennáll: mindegyik részletük önmagában jót áll önmagáért, ugyanakkor az egész egy kimeríthetetlen szövevényt alkot, melyen belül minden „egymásba kap”, minden mindennel összefügg.